

তৃতীয় অধ্যায়

উদাৰীকৰণ, ব্যক্তিগতকৰণ আৰু গোলকীকৰণ : এক পৰ্যালোচনা (AN APPRAISAL)

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰাৰ পিছত, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে—

- 1991 চনত সূচনা হোৱা অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ নীতিসমূহৰ পটভূমি বুজিব পাৰিব।
- কি ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে সংস্কাৰ নীতিৰ সূচনা হৈছিল তাক বুজিব পাৰিব।
- গোলকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াত ভাৰতবৰ্ষ কেনেকৈ সাঙোৰ খাইছে তাক বুজিব পাৰিব।
- বিভিন্ন খণ্ডসমূহ সংস্কাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা কেনেকৈ প্ৰভাৱিত হৈছে, সেই সম্পৰ্কে অৱগত হ'ব।

অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যে সকলো নহয় আৰু মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন যে এখন সমাজৰ অগ্ৰগতিৰ যথোচিত মাপকাঠি নহয় সেই বিষয়ে আজি বিশ্বত এক ঐকমত স্থাপিত হৈছে।

—কে.আৰ নাৰায়ণন

(There is a consensus in the world today that economic development is not all and the GDP is not necessarily a measure of progress of a society.

— K.R. Narayanan)

3.1 সূচনা (Introduction) :

তোমালোকে আগৰ অধ্যায়ত পঢ়ি আহিছা যে ভাৰতবৰ্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পিছৰ পৰাই মিশ্ৰ অৰ্থনৈতিক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। এই ব্যৱস্থাত বজাৰভিত্তিক অৰ্থব্যৱস্থা আৰু পৰিকল্পিত অৰ্থব্যৱস্থা দুয়োটাৰে সুবিধাসমূহৰ সংমিশ্ৰণ ঘটোৱা হয়। কোনো কোনো পণ্ডিতৰ মতে, এই নীতিৰ ফলত কালক্ৰমত অৰ্থব্যৱস্থা নিয়ন্ত্ৰণ আৰু শৃংখলাবদ্ধ কৰাৰ বাবে বিভিন্ন নিয়ম আৰু আইন প্ৰতিষ্ঠিত হয়; যাৰ ফলত বৃদ্ধি আৰু উন্নয়নৰ প্ৰক্ৰিয়া বাধাগ্ৰস্তহে হয়। আন কিছুমানৰ মতে, স্থবিৰ অৱস্থাৰ পৰা উন্নয়নৰ পথত খোজ দি ভাৰতে সঞ্চয় বৃদ্ধি কৰা, বিভিন্ন বস্তু উৎপাদন কৰা, ভিন্ন ধৰ্মী ঔদ্যোগিক খণ্ড গঢ়া আৰু কৃষি উৎপাদন বৃদ্ধিৰ যোগেদি খাদ্য সুৰক্ষা নিশ্চিতকৰণত সাফল্য লাভ কৰিছে। 1991 চনত ভাৰতবৰ্ষই বাহ্যিক ঋণৰ ক্ষেত্ৰত এক জটিল সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়। চৰকাৰে বিদেশৰ পৰা লোৱা ঋণ পৰিশোধ কৰাৰ বাবে অসমৰ্থ হৈ পৰে। সাধাৰণতে চৰকাৰে বিদেশী বিনিময় ভাণ্ডাৰৰ জৰিয়তে পেট্ৰ'ল আৰু অন্য আৱশ্যকীয় সামগ্ৰী আমদানি কৰে। বিদেশী বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰ কমি গৈ এনেকুৱা এটা অৱস্থাত আহিছিল, যিটোৰে নেকি 14 দিন চলিব পৰাও সম্ভৱ নাছিল। বাঢ়ি অহা মূল্য বৃদ্ধিয়ে এই সমস্যাক আৰু অধিক জটিল কৰি তুলিছিল। দেশৰ উন্নয়নৰ গতিধাৰা পৰিৱৰ্তনৰ বাবে চৰকাৰে নতুন

অৰ্থনৈতিক নীতি প্ৰৱৰ্তন কৰে। এই অধ্যায়ত আমি সংকটৰ পটভূমিত, চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা ব্যৱস্থা আৰু অৰ্থব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন খণ্ডত ইয়াৰ প্ৰভাৱ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।

3.2 পটভূমি (Background) :

আশীৰ দশকত ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনৈতিক সংকটৰ মূল কাৰণ আছিল অদক্ষ পৰিচালনা। আমি জানো যে বিভিন্ন নীতিসমূহ আৰু সাধাৰণ প্ৰশাসন চলাই নিয়াৰ কাৰণে চৰকাৰে বিভিন্ন ফালৰ পৰা পুঁজি আহৰণ কৰে, যেনে— কৰ, ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহ ইত্যাদি। যেতিয়া আয়তকৈ ব্যয় বেছি হয়, তেতিয়া চৰকাৰে ঘাটি পূৰণ কৰাৰ বাবে বেংক, দেশৰ ভিতৰৰ জনসাধাৰণ আৰু আন্তৰ্জাতিক বিত্তীয় অনুষ্ঠানৰ পৰা ঋণ গ্ৰহণ কৰে। যেতিয়া আমি পেট্ৰ'লিয়াম জাতীয় সামগ্ৰী বিদেশৰ পৰা আমদানি কৰোঁ, তেতিয়া ইয়াৰ মূল্য আমেৰিকান ডলাৰৰ জৰিয়তে আদায় দিওঁ। আকৌ বস্তু ৰপ্তানি কৰি ডলাৰ আহৰণ কৰা হয়।

চৰকাৰী ৰাজহ অতি নিম্ন পৰিমাণৰ আছিল যদিও নিবনুৱা, দৰিদ্ৰতা আৰু জনবিস্ফোৰণৰ সমস্যাসমূহ দূৰীকৰণৰ জৰিয়তে উন্নয়ন সাধনৰ বাবে ৰাজহৰ সীমাবদ্ধতা নেওচি যোৱাৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। আঁচনিসমূহত হোৱা নিৰন্তৰ খৰচৰ ফলত অৱশ্যে অতিৰিক্ত ৰাজহ উদ্ভৱ হোৱা নাছিল। আনহাতে চৰকাৰে কৰৰ জৰিয়তেও যাৱতীয় ৰাজহ

সংগ্ৰহ কৰিব পৰা নাছিল। যিহেতু চৰকাৰে ইয়াৰ আয়ৰ এক বৃহৎ অংশ সামাজিক খণ্ড আৰু প্ৰতিৰক্ষাৰ নিচিনা সোনকালে প্ৰতিদান নোপোৱা ক্ষেত্ৰত ব্যয় কৰিছিল, সেয়েহে ৰাজহৰ বাকী অংশ দক্ষভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব লাগিছিল। বৰ্ধিত ব্যয়ৰ মুখামুখি হোৱাৰ বাবে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ আয়ো যথেষ্ট নাছিল। সেই সময়ত অন্য দেশ আৰু আন্তৰ্জাতিক বিত্তীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা লোৱা ঋণখিনিও ভোগ্য সামগ্ৰী ক্ৰয়ৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া হৈছিল। এনেকুৱা ভয়াৱহ খৰচ কমোৱাৰ বাবে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা নাছিল। আনহাতে ক্ৰমবৰ্ধমান আমদানিৰ বাবে দিবলগীয়া মূল্য অনুসৰি ৰপ্তানিও বৃদ্ধি কৰিব পৰা নাছিল।

আশীৰ দশকৰ শেষৰ ফালে ৰাজহৰ তুলনাত চৰকাৰী ব্যয় ব্যাপক হাৰত বৃদ্ধি পায়; যাক বহন কৰা অসম্ভৱ হৈ পৰিছিল। বহুত অত্যাৱশ্যকীয় সামগ্ৰীৰ দাম তীব্ৰগতিত বৃদ্ধি পাইছিল। ৰপ্তানিৰ তুলনাত আমদানি অধিক হাৰত বৃদ্ধি পাইছিল। আগতে কোৱা হৈছে যে, বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰ এনেকৈ কমি আহিছিল, যি নেকি দুই সপ্তাহৰ প্ৰয়োজন পূৰাব পৰা অৱস্থাত নাছিল। বিদেশী ঋণ দাতাৰ ঋণৰ সূত পৰিশোধ কৰিবলৈও বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰত জমা নাছিল।

ভাৰতবৰ্ষই বিশ্ব বেংক আৰু আন্তৰ্জাতিক মুদ্রানিধিৰ ঋণ সাহায্যৰ বাবে আবেদন জনাইছিল আৰু সংকটৰ মুখামুখি হোৱাৰ বাবে সাত নিযুত জলাৰ ঋণ লাভ কৰিছিল। এই ঋণ লাভৰ ক্ষেত্ৰত আন্তৰ্জাতিক বিত্তীয় অভিকৰণে ব্যক্তিগত খণ্ডত আৰু আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্যৰ ওপৰত থকা প্ৰতিবন্ধক আঁতৰাই উদাৰীকৰণৰ জৰিয়তে মুক্ত অৰ্থনীতি প্ৰৱৰ্তনৰ চৰ্ত ৰাখিছিল।

ভাৰতবৰ্ষই বিশ্ব বেংক আৰু আন্তৰ্জাতিক মুদ্রানিধিৰ চৰ্ত মানি নতুন অৰ্থনৈতিক নীতি ঘোষণা কৰিছিল। এই নতুন অৰ্থনৈতিক নীতিত ব্যাপক সংস্কাৰৰ ব্যৱস্থা লোৱা হ'ল। এই নীতিসমূহৰ জৰিয়তে অৰ্থব্যৱস্থাত অধিক প্ৰতিযোগিতামূলক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি আৰু ব্যৱসায়-প্ৰতিষ্ঠানৰ বৃদ্ধি তথা প্ৰৱেশৰ বাধাসমূহ আঁতৰোৱা হৈছিল। এই নীতিসমূহক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি— সুস্থিৰকৰণ ব্যৱস্থা আৰু সংগ্ৰথনমূলক সংস্কাৰ ব্যৱস্থা। সুস্থিৰকৰণ ব্যৱস্থা হৈছে হ্ৰস্বকালীন ব্যৱস্থা যাৰ সহায়ত বৈদেশিক লেন-দেনৰ সমতাৰ দুৰ্বলতাসমূহ আঁতৰাব পাৰি আৰু মুদ্রাস্ফীতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰি। সাধাৰণ ভাষাত ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল যথেষ্ট পৰিমাণে বিদেশী বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰ মজুত ৰখা আৰু বৰ্ধিত মূল্য বৃদ্ধিৰ হাৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা। আনহাতে সংগ্ৰথনমূলক সংস্কাৰ ব্যৱস্থাসমূহ হৈছে এক দীৰ্ঘম্যাদী ব্যৱস্থা। ইয়াৰ লক্ষ্য হৈছে— অৰ্থব্যৱস্থাটোৰ দক্ষতা বৃদ্ধি কৰা আৰু বিভিন্ন খণ্ডৰ প্ৰতিবন্ধক আঁতৰাই ইয়াক আন্তৰ্জাতিকভাৱে অধিক প্ৰতিযোগিতামূলক কৰি তোলা। চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা নীতিসমূহ তিনিপ্ৰকাৰৰ। সেয়া হৈছে— উদাৰীকৰণ, ব্যক্তিগতকৰণ আৰু গোলকীকৰণ। ইয়াৰ প্ৰথম দুটা হৈছে নীতিগত কৌশল আৰু শেষৰটো আগৰ দুটাৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হয়।

3.3 উদাৰীকৰণ (Liberalisation) :

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে নিয়ম আৰু বিধিৰ দ্বাৰা অৰ্থনৈতিক কাৰ্যকলাপ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব যাওঁতে অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধি আৰু উন্নয়নত এক ডাঙৰ বাধাৰ সৃষ্টি হৈছিল। এই প্ৰতিবন্ধকসমূহৰ অৱসান ঘটোৱাৰ বাবে উদাৰীকৰণ আৰম্ভ কৰা হয়।

অর্থনীতিৰ বিভিন্ন খণ্ডসমূহক মুকলি কৰি দিয়া হয়। আশীৰ দশকত কিছু ক্ষেত্ৰত, যেনে— ঔদ্যোগিক অনুজ্ঞাপত্ৰ, আমদানি-ৰপ্তানি নীতি, প্ৰযুক্তি উন্নীতকৰণ, ৰাজস্ব নীতি আৰু বিদেশী বিনিয়োগত উদাৰীকৰণ আৰম্ভ কৰা হৈছিল। কিন্তু 1991 চনত আৰম্ভ কৰা সংস্কাৰ নীতিসমূহ অধিক ব্যাপক আছিল। 1991 চনত আৰু পিছত কিছুমান গুৰুত্বপূৰ্ণ খণ্ডই, যেনে— ঔদ্যোগিক খণ্ড, বিত্তীয় খণ্ড, কৰ সংস্কাৰ, বৈদেশিক বিনিময় বজাৰ আৰু বাণিজ্য, আৰু বিনিয়োগ খণ্ডই অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল।

ঔদ্যোগিক খণ্ডৰ নিয়ন্ত্ৰণ মুক্তকৰণ : ভাৰতবৰ্ষত ঔদ্যোগিক বিধি-বিধানসমূহ বিভিন্ন প্ৰকাৰে প্ৰয়োগ কৰা হয় : (1) উৎপাদন প্ৰতিষ্ঠান আৰম্ভ কৰা, বন্ধ কৰা, অথবা কিমান পৰিমাণ উৎপাদন কৰিব, ইত্যাদি সম্বন্ধে চৰকাৰী বিষয়াসকলৰ পৰা ব্যৱসায়ীসকলে অনুজ্ঞাপত্ৰ লাভ কৰিব লাগিব। (2) ব্যক্তিগত খণ্ডক বহুতো উদ্যোগত অনুমতি দিয়া নহয়। (3) কিছুমান বস্তু মাত্ৰ ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগেহে উৎপাদন কৰিব পাৰে। (4) নিৰ্বাচিত উদ্যোগজাত উৎপাদনসমূহৰ দৰ নিৰ্ধাৰণ আৰু বিতৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা হয়।

1991 চনত আৰু ইয়াৰ পিছত ওপৰত উল্লেখ কৰা বহুতো নিয়ন্ত্ৰণ বাতিল কৰা হৈছে। মদ, ধপাত, ইলেক্ট্ৰনিক্‌চ, স্বাস্থ্য ক্ষতিকাৰক ৰাসায়নিক দ্ৰব্য আৰু ঔষধ জাতীয় সামগ্ৰীৰ বাহিৰে অন্য প্ৰায় সকলো ঔদ্যোগিক খণ্ডত অনুজ্ঞাপত্ৰ বাতিল কৰা হয়। সামৰিক অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, আণৱিক শক্তি উৎপাদন, আৰু ৰে'ল পৰিবহন উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰতহে মাত্ৰ সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে। বহুতো ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগে উৎপাদন কৰা বস্তুক সংৰক্ষণৰ বাহিৰত

ৰখা হৈছে। বহুতো উদ্যোগক বস্তুৰ বজাৰ দৰ নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ অনুমতি দিয়া হৈছে।

বিত্তীয় খণ্ডৰ সংস্কাৰ : বিত্তীয় খণ্ডত তলত উল্লেখ কৰা বিত্তীয় অনুষ্ঠানসমূহক সামৰি লোৱা হয়, যেনে— বাণিজ্যিক বেংক, বিনিয়োগ বেংক, ষ্টক বিনিময় কেন্দ্ৰ আৰু বৈদেশিক বিনিময় বজাৰ। ভাৰতবৰ্ষৰ বিত্তীয় খণ্ডক ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। তোমালোকে নিশ্চয় জনা যে ভাৰত বৰ্ষৰ সকলো বেংক আৰু অন্যান্য বিত্তীয় অনুষ্ঠানসমূহ ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ নীতি আৰু বিধিৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰণ কৰা হয়। বেংকসমূহে কিমান পৰিমাণৰ মুদ্ৰা নিজৰ হাতত জমা ৰাখিব, সুতৰ হাৰ নিৰ্ধাৰণ, বিভিন্ন খণ্ডলৈ কেনেকুৱা প্ৰকাৰৰ ঋণ যোগান ধৰিব, সেয়া ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে ঠিক কৰে। বিত্তীয় খণ্ডৰ সংস্কাৰৰ এক প্ৰধান লক্ষ্য হৈছে, ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ বিত্তীয় খণ্ডৰ ওপৰত বিধি-বিধান নিৰ্ধাৰণৰ ভূমিকা হ্ৰাস কৰা। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে, বহুতো ক্ষেত্ৰত বিত্তীয় খণ্ডই ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ লগত আলোচনা নকৰাকৈ সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰাৰ অনুমতি প্ৰদান কৰা।

এই সংস্কাৰ নীতিয়ে ভাৰতবৰ্ষৰ লগতে বিদেশী ব্যক্তিগত খণ্ডৰ বেংকসমূহৰ শাখা স্থাপন কৰাৰ পথ মুকলি কৰিলে। বেংকসমূহত বিদেশী বিনিয়োগৰ সীমা প্ৰায় পঞ্চাশ (50) শতাংশলৈ বৃদ্ধি পালে। যিবোৰ বেংকে নিৰ্দিষ্ট চৰ্ত পূৰণ কৰিব পাৰিলে, সেইবোৰ বেংকে ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ অনুমতি নোলোৱাকৈ নতুন শাখা খোলাৰ আৰু বৰ্তমানে চলি থকা বেংকৰ শাখাসমূহ যুক্তিসন্মত কৰা (Rationalise)ৰ স্বাধীনতা পালে। যদিও বেংকসমূহক ভাৰত আৰু বিদেশৰ পৰা সম্পদ আহৰণ কৰাৰ অনুমতি দিয়া হ'ল তথাপি দেশ আৰু বেংকৰ জমাকাৰীসকলৰ স্বার্থ ৰক্ষাৰ বাবে

কিছুমান নিৰ্দিষ্ট বিষয় ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ হাতত ৰাখিলে। সংস্থানিক বৈদেশিক বিনিয়োগকাৰী, যেনে— মাৰ্ছেণ্ট বেংক, মিউচুৱেল ফাণ্ড আৰু পেন্সন ফাণ্ডে ভাৰতীয় বিত্তীয় বজাৰত বিনিয়োগ কৰাৰ বাবে অনুমোদন পালে।

কৰ সংস্কাৰ : কৰ সংস্কাৰ হৈছে, কৰ আৰু চৰকাৰী ব্যয়ৰ নীতিৰ সংস্কাৰ— যাক সামগ্ৰিকভাৱে ৰাজস্ব নীতিৰ সংস্কাৰ হিচাপে জনা যায়। কৰ দুই প্ৰকাৰৰ— প্ৰত্যক্ষ কৰ আৰু পৰোক্ষ কৰ। ব্যক্তিগত আয়, ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠানৰ লাভ আদিৰ ওপৰত আৰোপ কৰা কৰক প্ৰত্যক্ষ কৰৰ ভিতৰত ধৰা হয়। 1991 চনৰ পৰা ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যক্তিগত আয়ৰ ওপৰত বহুওৱা কৰৰ হাৰ কমি আহি আছে। কৰ ফাকি দিয়াৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণ হৈছে উচ্চ হাৰৰ আয় কৰ। এইটো সাৰ্বজনীনভাৱে গ্ৰহণযোগ্য হৈছে যে মজলীয়া ধৰণৰ আয় কৰে সঞ্চয় বৃদ্ধি আৰু স্বইচ্ছাই নিজৰ আয় ব্যক্ত কৰাৰ বাবে উদগনি যোগায়। নিগম কৰ (Corporation tax) আগতে উচ্চহাৰৰ আছিল। ইয়াক লাহে লাহে কমোৱা হৈছে। সামগ্ৰীৰ ওপৰত আৰোপিত পৰোক্ষ কৰৰ সংস্কাৰৰ বাবেও চেষ্টা চলোৱা হ'ল— যাতে সামগ্ৰীৰ বাবে এখন উমৈহতীয়া ৰাষ্ট্ৰীয় বজাৰৰ সৃষ্টি হয়। কৰদাতাসকলক উদগনি যোগোৱাৰ বাবে কৰ প্ৰদানৰ নিয়ম সৰলীকৰণ কৰা হয় আৰু কৰৰ হাৰ হ্ৰাস কৰা হয়।

বৈদেশিক বিনিময়ৰ সংস্কাৰ : বৈদেশিক বিনিময় বজাৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ সংস্কাৰ সাধন কৰা হ'ল। 1991 চনত লেন-দেনৰ ভাৰসাম্যৰ সংকট দূৰ কৰাৰ বাবে বিদেশী মুদ্ৰাৰ তুলনাত ভাৰতীয় মুদ্ৰাৰ তৎকালীনভাৱে অৱমূল্যায়ন ঘটোৱা হ'ল। ইয়ে বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰৰ আগমন বৃদ্ধি কৰে।

এইটোৱে বৈদেশিক বিনিময় বজাৰত টকাৰ মূল্য নিৰ্ধাৰণ কৰাটোও চৰকাৰী নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা মুক্ত কৰে। এতিয়া কম বেছি পৰিমাণে বৈদেশিক বিনিময়ৰ চাহিদা আৰু যোগানৰ ভিত্তিত বজাৰত বিনিময়ৰ হাৰ নিৰ্ধাৰিত হয়।

বৈদেশিক বাণিজ্য আৰু বিনিয়োগ নীতিৰ সংস্কাৰ : বৈদেশিক বাণিজ্য আৰু বিনিয়োগত উদাৰীকৰণ ব্যৱস্থা উদ্যোগজাত উৎপাদনৰ আন্তৰ্জাতিক প্ৰতিযোগিতা আৰু দেশখনলৈ অন্তৰ্গমন হোৱা বিনিয়োগ আৰু প্ৰযুক্তি বৃদ্ধিৰ বাবে আৰম্ভ কৰা হৈছিল। স্থানীয় উদ্যোগৰ দক্ষতা বৃদ্ধি আৰু আধুনিক প্ৰযুক্তিবিদ্যা ব্যৱহাৰৰ লক্ষ্যও আগত ৰখা হৈছিল।

ভাৰত চৰকাৰে দেশীয় উদ্যোগৰ স্বাৰ্থ ৰক্ষাৰ বাবে আমদানিৰ ক্ষেত্ৰত কিছু পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধক আৰোপ কৰি ৰাখিছিল। আমদানিৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ ৰখাৰ বাবে আমদানি শুল্ক অত্যধিক পৰিমাণে আৰোপ কৰিছিল। এনে নীতিসমূহে উদ্যোগৰ দক্ষতা আৰু প্ৰতিযোগিতাৰ পৰিসৰ হ্ৰাস কৰিছিল আৰু নিৰ্মাণ খণ্ডলৈ বৃদ্ধি লেহেমীয়া কৰিছিল।

বৈদেশিক বাণিজ্যৰ সংস্কাৰৰ উদ্দেশ্যসমূহ হ'ল— (1) আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ ক্ষেত্ৰত থকা পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধক আঁতৰ কৰা। (2) শুল্কৰ হাৰ হ্ৰাস কৰা। (3) আমদানিৰ ক্ষেত্ৰত অনুজ্ঞা পত্ৰৰ নিয়ম বাতিল কৰা। বিপদসংকুল আৰু পাৰিৱেশিকভাৱে স্পৰ্শকাতৰ উদ্যোগৰ বাহিৰে অন্য সকলো ক্ষেত্ৰতে আমদানি অনুজ্ঞাপত্ৰ বাতিল কৰা হয়। 2001 চনৰ পৰা ভোগ্য সামগ্ৰী আৰু কৃষিজাত উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰত আমদানিৰ পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধক সম্পূৰ্ণৰূপে আঁতৰোৱা হয়। আন্তৰ্জাতিক বজাৰত ভাৰতীয় সামগ্ৰীক অধিক প্ৰতিযোগী কৰাৰ বাবে ৰপ্তানি শুল্ক আঁতৰোৱা হয়।

কৰি চোৱা : (Work These Out)

- ৰাষ্ট্ৰীয়কৃত বেংক, ব্যক্তিগত বেংক, ব্যক্তিগত বিদেশী বেংক, সংস্থানিক বৈদেশিক বিনিয়োগকাৰী (FII) আৰু মিউচুৱেল ফাণ্ডৰ একোটাকৈ উদাহৰণ দিয়া।
- তোমাৰ মা-দেউতাৰ লগত তোমালোকৰ ওচৰত থকা বেংক এটা চাবলৈ যোৱা। বেংকে কি কি কাম কৰে তাক পৰ্যবেক্ষণ কৰা। ইয়াৰ এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰা আৰু শ্ৰেণীত সহপাঠীৰ লগত আলোচনা কৰা।
- তলত উল্লেখ কৰা বিলাকক প্ৰত্যক্ষ আৰু পৰোক্ষ কৰ হিচাপে বিভাজন কৰা :
বিত্তী কৰ, আমদানি-ৰপ্তানি শুল্ক, সম্পত্তি কৰ, মৃত্যু কৰ, মূল্য সংযোজিত কৰ, আয় কৰ।
- তোমালোকৰ মা-দেউতাৰ পৰা জানি লোৱা তেওঁলোকে কৰ প্ৰদান কৰেনে? যদি কৰে; কিয় কৰে আৰু কেনেকৈ কৰে?
- তোমালোকে জানানে যে বিদেশী ৰাষ্ট্ৰক দিবলগীয়া আদায়ৰ বাবে, দেশসমূহে অতি দীৰ্ঘ দিনৰ পৰা সোণ, ৰূপ জমা ৰাখে। আমাৰ বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভঁৰাল কেনেদৰে কৰা হয় তাক জানি লোৱা। বাতৰিকাকত, আলোচনী আৰু অৰ্থনৈতিক সমীক্ষাৰ পৰা বিচাৰি উলিওৱা— আমাৰ দেশত বৰ্তমান কিমান পৰিমাণৰ বৈদেশিক বিনিময় আছে।

তলত উল্লেখ কৰা দেশসমূহৰ মুদ্ৰাসমূহ আৰু ভাৰতীয় টকাৰ লগত ইহঁতৰ বিনিময়ৰ হাৰ কিমান উল্লেখ কৰা।

দেশ	মুদ্ৰা	ভাৰতীয় টকাৰ মানত 1 (এক) গোট বিদেশী মুদ্ৰাৰ মূল্য
আমেৰিকা		
ইংলেণ্ড		
জাপান		
চীন		
কোৰিয়া		
চিঙ্গাপুৰ		
জাৰ্মানী		

কক্ষ 3.1 : নৱবত্ন আৰু ৰাজহুৱা প্ৰতিষ্ঠানৰ নীতি

তোমালোকে সৰুতে নিশ্চয় ৰজা বিক্ৰমাদিত্যৰ ৰাজসভাৰ বিখ্যাত পণ্ডিতসকলৰ নাম শুনিছা যিসকল কলা, সাহিত্য আৰু জ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত অতি বিখ্যাত আছিল। তেওঁলোকক নৱবত্ন আখ্যা দিয়া হৈছিল। 1996 চনত চৰকাৰে 9টা ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ প্ৰতিষ্ঠানক বাছি লৈ নৱবত্ন হিচাপে ঘোষণা কৰে যাতে এইবিলাক প্ৰতিষ্ঠানে নিজৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, পেছাদাৰিতা সঞ্চাৰণ আৰু উদাৰীকৰণৰ বিশ্ব পৰিৱেশত অধিক প্ৰতিযোগিতা কৰিব পাৰে। দক্ষতাৰে পৰিচালনা কৰি লাভ বৃদ্ধি কৰিবলৈ বিভিন্ন সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত এই নৱবত্নক পৰিচালনা আৰু কাৰ্যকৰণৰ ক্ষেত্ৰত অধিক স্বতন্ত্ৰতা (Autonomy) প্ৰদান কৰা হয়। সৰু বত্ন (Mini ratnas) নামেৰে জনাজাত আন 97 টা লাভ অৰ্জনকাৰী প্ৰতিষ্ঠানকো অধিক পৰিমাণে পৰিচালনা কাৰ্যকৰণ আৰু বিত্তীয় স্বতন্ত্ৰতা প্ৰদান কৰা হয়।

প্ৰথমে নিৰূপণ কৰা নৱবত্ন কোম্পানীসমূহৰ ভিতৰত আছে— ইণ্ডিয়ান অইল কৰ্পোৰেচন লিঃ (I.O.C.L.), ভাৰত পেট্ৰ'লিয়াম কৰ্পোৰেচন লিঃ (B.P.C.L.), হিন্দুস্থান পেট্ৰ'লিয়াম কৰ্পোৰেচন লিঃ (H.P.C.L.), অইল এণ্ড নেচাৰেল গেছ কৰ্পোৰেচন লিঃ (O.N.G.C.), ষ্টীল অথৰিটি অব্ ইণ্ডিয়া লিঃ (SAIL), ইণ্ডিয়ান পেট্ৰ'কেমিকেলচ্ কৰ্পোৰেচন লিঃ (I.P.C.L.), ভাৰত হেভি ইলেকট্ৰিকেলচ্ লিঃ (B.H.E.L.), নেচনেল থাৰ্মেল পাৱাৰ কৰ্পোৰেচন (N.T.P.C.) আৰু বিদেশ সঞ্চাৰ নিগম লিঃ (V.S.N.L.)। পিছত গেছ অথৰিটি অব্ ইণ্ডিয়া লিঃ (GAIL) আৰু মহানগৰ টেলিফোন নিগম লিঃ (M.T.N.L.) নামৰ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ প্ৰতিষ্ঠান দুটাক সম মৰ্যাদা দিয়া হয়।

এই বিলাকৰ বহুতো লাভজনক ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্ৰতিষ্ঠান 1950 আৰু 1960ৰ দশকৰ ভিতৰত স্থাপিত হৈছিল— যেতিয়া ৰাজহুৱা নীতিত আত্মনিৰ্ভৰশীলতা এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় আছিল। এই বিলাক স্থাপন কৰাৰ উদ্দেশ্য আছিল ৰাইজক আন্তঃগাঁথনি আৰু প্ৰত্যক্ষ নিযুক্তি প্ৰদান কৰা যাতে সামান্য খৰচত উচ্চ মানৰ উৎপাদিত সামগ্ৰী সৰ্বসাধাৰণ ৰাইজে পাব পাৰে আৰু কোম্পানীসমূহ সকলো দাবীদাৰ (Stake holder)ৰ ওচৰত দায়বদ্ধ থাকে।

নৱবত্ন মৰ্যাদা দিয়াৰ ফলত এই কোম্পানীসমূহে অধিক ভাল ফাল দেখুৱাব পাৰিছিল। পণ্ডিতসকলে মত পোষণ কৰে যে নৱবত্নৰ প্ৰসাৰতা বৃদ্ধি আৰু ইবিলাকক আন্তৰ্জাতিক পৰ্যায়ত অধিষ্ঠিত হোৱাত সহায় কৰাৰ পৰিৱৰ্তে চৰকাৰে নিৰ্বিনয়োগৰ জৰিয়তে এইবোৰক আংশিকভাৱে ব্যক্তিগতকৰণ কৰিলে। শেহতীয়াভাৱে চৰকাৰে নৱবত্নসমূহক ৰাজহুৱা খণ্ডতে ৰাখিছে আৰু সিহঁতক নিজাববীয়াকৈ বিশ্ববজাৰত প্ৰসাৰিত হ'বলৈ আৰু বিত্তীয় বজাৰত নিজাববীয়াকৈ পুঁজি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ সক্ষম কৰাৰ সিদ্ধান্ত লৈছে।

3.4 ব্যক্তিগতকৰণ (Privatisation) :

ব্যক্তিগতকৰণৰ অৰ্থ হৈছে চৰকাৰৰ মালিকীস্বত্ব বা পৰিচালনাৰ পৰা ব্যৱসায় প্রতিষ্ঠানসমূহক উলিয়াই আনি ব্যক্তিগত প্রতিষ্ঠান হিচাপে গঢ়ি তোলা। চৰকাৰী কোম্পানীসমূহক ব্যক্তিগত কোম্পানীলৈ দুই প্ৰকাৰে পৰিৱৰ্তন কৰিব পাৰি— (1) ৰাজহুৱা খণ্ডৰ কোম্পানীসমূহৰ মালিকীস্বত্ব আৰু পৰিচালনাৰ পৰা চৰকাৰক আঁতৰাই অনা। (2) ৰাজহুৱা খণ্ডৰ কোম্পানীসমূহ বিক্ৰী কৰা।

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগসমূহৰ সমাংশ (Equity) বিক্ৰী কৰাকে নিৰ্বিনিয়োগ বুলি জনা যায়। চৰকাৰৰ মতে এই বিক্ৰীৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে বিত্তীয় অনুশাসন আৰু আধুনিকীকৰণ। ভবা হৈছিল যে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগসমূহত ব্যক্তিগত মূলধন আৰু দক্ষ পৰিচালনাই ইহঁতৰ কাৰ্যদক্ষতা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। চৰকাৰে ভাবে যে ব্যক্তিগতকৰণে প্ৰত্যক্ষ বৈদেশিক বিনিয়োগৰ আগমনক উদ্দীপিত কৰিব পাৰে।

স্বাভাৱিক প্ৰদানৰ জৰিয়তেও চৰকাৰে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্রতিষ্ঠানসমূহক কাৰ্যদক্ষ কৰি তোলাৰ প্ৰচেষ্টা হাতত লৈছিল।

ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগৰ ক্ষমতা বৃদ্ধিৰ বাবে, পৰিচালনাৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰে এই বিলাকক স্বতন্ত্ৰতা (Autonomy) প্ৰদানৰ প্ৰয়াস কৰিছে। উদাহৰণস্বৰূপে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা কিছুমান উদ্যোগক বিশেষ স্থান যেনে— নৱবত্ন আৰু সৰ্ববত্নৰ মৰ্যাদা প্ৰদান কৰা হৈছে (কক্ষ 3.1 চোৱা)।

3.5 গোলকীকৰণ (Globalisation) :

গোলকীকৰণ হৈছে উদাৰীকৰণ আৰু ব্যক্তিগতকৰণৰ নীতিসমূহৰ এক পৰিণাম। গোলকীকৰণক সাধাৰণভাৱে এখন দেশৰ অৰ্থব্যৱস্থাক বিশ্ব অৰ্থব্যৱস্থাৰ লগত সাঁঙোৰ খুওৱা বুলি বুজোৱা হয় যদিও ই এক জটিল পৰিঘটনা। ই পৃথিৱীখনক পাৰস্পৰিকভাৱে অধিক নিৰ্ভৰশীল আৰু সংহত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গ্ৰহণ কৰা নীতি সমষ্টিৰ

এইবোৰ কৰি উলিওৱা (Work These Out)

- কিছুমান পণ্ডিতে ভাবে যে নিৰ্বিনিয়োগ হৈছে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ প্রতিষ্ঠানসমূহৰ কাৰ্যদক্ষতা উন্নত কৰাৰ বাবে ব্যক্তিগতকৰণৰ জোঁৱাৰ গোটেই বিশ্বত বিস্তাৰ কৰা। আনফালে অন্য পণ্ডিতসকলে কয় যে ই ৰাজহুৱা সম্পত্তিক ন্যস্ত স্বার্থৰ বাবে সম্পূৰ্ণ ৰূপে বিক্ৰী কৰা। তোমালোকে কি ভাবা?
- বাতৰিকাকতৰ পৰা 10-15 টা বাতৰি সংগ্ৰহ কৰি এখন পোষ্টাৰ তৈয়াৰ কৰা, যিবোৰ আৱশ্যকীয় আৰু নৱবত্নৰ লগত সম্পৰ্কিত। এই ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ উদ্যোগসমূহৰ প্ৰতীক চিহ্ন (Logos) আৰু বিজ্ঞাপন সংগ্ৰহ কৰা। এইবিলাক জাননী ফলকত আৰি দিয়া আৰু শ্ৰেণীকোঠাত আলোচনা কৰা।
- তোমালোকে ভাবা নেকি যে মাত্ৰ লোকচানত চলা কোম্পানীসমূহ ব্যক্তিগতকৰণ কৰিব লাগে? কিয়?
- ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ উদ্যোগসমূহৰ লোকচানক চৰকাৰী বাজেটৰ দ্বাৰা পূৰণ কৰিব লাগে— তোমালোক এই মন্তব্যৰ লগত একমত নে? আলোচনা কৰা।

পৰিণাম। ইয়াৰ লগত জড়িত হৈ আছে সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ভৌগোলিক পৰিসীমা অতিক্ৰম কৰা যোগাযোগ আৰু কাৰ্য্যৱলী। গোলকীকৰণে এনেদৰে সংযোগ স্থাপন কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে যে ভাৰতবৰ্ষত ঘটনা ঘটনা দূৰ-দূৰণিৰ ঘটনাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয়। ই বিশ্বক এক একত্ৰিত গোটত বা সীমান্তহীন বিশ্বত পৰিণত কৰিছে।

বহিঃউৎস গ্ৰহণ (Out sourcing) : গোলকীকৰণৰ ই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান। এই অৱস্থাত এটা কোম্পানীয়ে নিয়মিতভাৱে বহিঃউৎসৰ পৰা আৰু প্ৰায়েই বিদেশৰ পৰা সেৱা ভাড়া লয়। (যেনে— আইনগত উপদেশ, কম্পিউটাৰ সেৱা, বিজ্ঞাপন আৰু সুৰক্ষা) এইবিলাক কোম্পানীৰ নিৰ্দিষ্ট বিভাগসমূহৰ পৰা আগেয়ে আভ্যন্তৰীণভাৱে বা দেশীয়ভাৱে লোৱা হৈছিল। ক্ষীপ্ৰ যোগাযোগ ব্যৱস্থা— বিশেষতঃ, তথ্য প্ৰযুক্তিৰ বিকাশৰ বাবে সাম্প্ৰতিক কালত আৰ্থিক কাৰ্য হিচাপে বহিঃউৎস গ্ৰহণ প্ৰবল হৈ

উঠিছে। বহুতো সেৱা, যেনে— শব্দভিত্তিক বাণিজ্যিক প্ৰক্ৰিয়া (যাক BPO বা কল চেণ্টাৰ হিচাপে জনা যায়), হিচাপৰ নথিপত্ৰ সংৰক্ষণ, বেংক সেৱা, সংগীত বাণীবন্ধন, কথাছবি সম্পাদনা, কিতাপ সংৰক্ষণ, ৰোগ নিৰ্ণয় সম্পৰ্কীয় উপদেশ; আনকি পাঠদানো উন্নত দেশৰ কোম্পানীসমূহে ভাৰতৰ পৰা লাভ কৰিছে। ইণ্টাৰনেট সমন্বিতে আধুনিক দূৰ সংযোগৰ সহায়ত এই সেৱাসমূহৰ লগত জড়িত ৰচনা, বক্তব্য আৰু দৃশ্য সম্বন্ধীয় তথ্য অংকীয় ৰূপত প্ৰকাশ কৰি নিতান্ত কম সময়ৰ ভিতৰতে দেশ-মহাদেশৰ সীমালৈ প্ৰসাৰিত কৰিব পাৰি। প্ৰায়ভাগ বহুজাতিক নিগমৰ লগতে বহু সৰু সৰু কোম্পানীয়েও ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা এনে সেৱা গ্ৰহণ কৰিছে; কিয়নো আমাৰ দেশত কম খৰচ আৰু গ্ৰহণযোগ্য কুশলতা তথা শুদ্ধতাৰে এইবোৰ উপলব্ধ। নিম্ন হাৰৰ মজুৰি আৰু কুশলী মানৱ শক্তিৰ বাবে সংস্কাৰ উত্তৰ কালত, ভাৰতবৰ্ষ, গোলকীয় বহিঃউৎস গ্ৰহণৰ বাবে আকৰ্ষণীয় স্থলী হৈ উঠিছে।

কক্ষ 3.2 : গোলকীয় পদচিহ্ন

তোমালোকে নিশ্চয় দেখিছা যে গোলকীকৰণৰ ফলত বহুতো ভাৰতীয় কোম্পানীয়ে অন্য দেশসমূহত ইয়াৰ শাখা সম্প্ৰসাৰণ কৰিছে। 2000 চনত বিশ্বক চমক খুওৱাই টাটা চাহ কোম্পানীয়ে 1870 কোটি টকাৰে ইংলেণ্ডৰ চাহ বেগৰ (Tea bag) আৱিষ্কাৰক টেটলী (Tetly) আহৰণ কৰে। 2004 চনত টাটা ষ্টীলে চিঙ্গাপুৰৰ নাট ষ্টীল (Nat Steel)ক 1245 কোটি টকাৰে ক্ৰয় কৰে আৰু টাটা মটৰছে (Tata Motors) ডেউৰ (Daewoos) দক্ষিণ কোৰিয়াস্থিত গধুৰ বাণিজ্যিক যান-বাহন গোটক 448 কোটি টকাৰে ক্ৰয় কৰে। এতিয়া বিদেশ সঞ্চাৰ নিগম লিঃ (BSNL) য়ে টাইকোৰ (Tyco's) সাগৰৰ তলৰ কেবল নেটৱৰ্ক (Cable Network) 572 কোটি টকাৰে আহৰণ কৰিছে। ই তিনিখন মহাদেশৰ 60,000 কিলো মিটাৰ সাগৰৰ তলৰ কেবল নেটৱৰ্ক নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব। টাটা কোম্পানীয়ে বাংলাদেশত সাৰ কাৰখানা, ষ্টীল আৰু শক্তিৰ ক্ষেত্ৰত 8,800 কোটি টকা বিনিয়োগ কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছে।

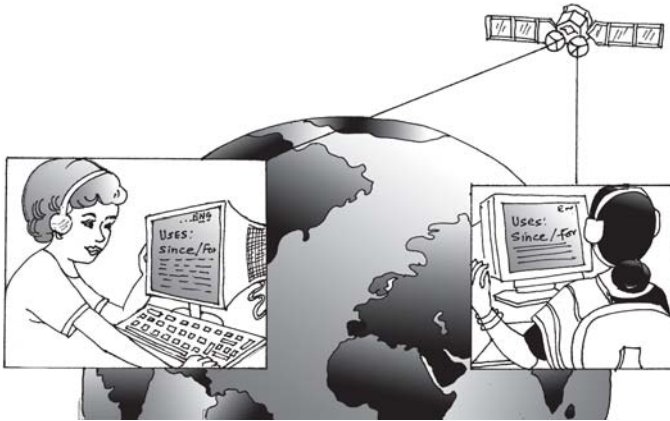
বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠন (WTO) :

গেট (GATT) চুক্তিৰ উত্তৰাধিকাৰী সংগঠন হিচাপে বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠন (WTO) 1995 চনত গঠিত হয়। 1948 চনত 23 খন ৰাষ্ট্ৰক লৈ বহুপাক্ষিক বাণিজ্যিক চুক্তি সম্পাদনৰ বাবে এক গোলকীয় সংস্থা হিচাপে গেট প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। আন্তৰ্জাতিক বজাৰত সকলো ৰাষ্ট্ৰক সমান সুবিধা দিয়াৰ উদ্দেশ্যেই এই চুক্তি সম্পাদন কৰিছিল। বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনে নিয়ম ভিত্তিক বাণিজ্যিক ব্যৱস্থা স্থাপন কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে য'ত কোনো দেশে নিজৰ ইচ্ছামতে বাণিজ্যৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰতিবন্ধক আৰোপ কৰিব নোৱাৰে। ইয়াৰ উপৰি, ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে উৎপাদন আৰু বাণিজ্যিক সেৱাৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি, বিশ্বৰ সম্পদসমূহৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ আৰু পৰিৱেশৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰা। বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠন চুক্তিয়ে বস্তু আৰু সেৱাৰ

আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্যত (দ্বিপক্ষীয় আৰু বহুপক্ষীয়) শুল্কৰ লগতে অনা-শুল্ক প্ৰতিবন্ধক আঁতৰাই সকলো সদস্য দেশক অধিক বজাৰৰ সুবিধা প্ৰদান কৰে।

বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ সদস্য হিচাপে ভাৰতবৰ্ষই ন্যায়সংগত গোলকীয় নিয়ম আৰু আইনসমূহ প্ৰস্তুত কৰোঁতে আগভাগ লৈছে আৰু বিশ্বৰ উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ সুৰক্ষা আৰু স্বাৰ্থৰ হকে মাত মাতি আহিছে। ভাৰতবৰ্ষই বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনক দিয়া প্ৰতিশ্ৰুতি ৰক্ষা কৰি বাণিজ্যিক উদাৰীকৰণৰ ফালে আগবাঢ়ি আমদানিৰ ওপৰত থকা পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধক আঁতৰাইছে আৰু শুল্কৰ হাৰসমূহ কমাইছে।

ভাৰতবৰ্ষ বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনৰ সদস্য হোৱাৰ উপযোগিতা সম্বন্ধে কিছুমান পণ্ডিতে প্ৰশ্নৰ অৱতাৰণা কৰিছে। কাৰণ এক বৃহৎ পৰিমাণৰ

চিত্ৰ 3.1 : বহিঃ উৎস গ্ৰহণ : ডাঙৰ মহানগৰসমূহত
নিয়োগৰ এক নতুন সুযোগ।

আন্তৰ্জাতিক বাণিজ্য উন্নত দেশসমূহৰ মাজত চলে। এই পণ্ডিতসকলে আৰু কয় যে উন্নত দেশসমূহে নিজ দেশৰ কৃষিৰ ৰাজ সাহায্যৰ ক্ষেত্ৰত আপত্তি কৰে যদিও উন্নয়নশীল দেশসমূহক ঠগোৱা বুলি অনুভৱ কৰিব পাৰি। কিয়নো উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ বজাৰ উন্নত দেশৰ বাবে মুকলি কৰি দিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হৈছে যদিও উন্নয়নশীল

দেশৰ বাবে উন্নত দেশৰ বজাৰসমূহ মুকলি হোৱা নাই। তোমালোকে এই ক্ষেত্ৰত কি ভাবা?

কৰি চোৱা : (Work These Out)

- বহুতো পণ্ডিতে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰে যে গোলকীকৰণৰ বাবে অৰ্থব্যৱস্থাৰ বহু খণ্ডত চৰকাৰৰ প্ৰভাৱ কমিছে। সেয়েহে ই অৰ্থব্যৱস্থাৰ বাবে এক ভাবুকি। আন কিছুমানে ইয়াৰ বিপৰীতে যুক্তি দি কয় যে গোলকীকৰণে বজাৰ মুকলি কৰি প্ৰতিযোগিতা আৰু বজাৰ দখল কৰাৰ সুবিধা দিয়ে। সেয়েহে ই এক সুযোগ, শ্ৰেণীকোঠাত এই সম্পৰ্কে বিতৰ্ক কৰা।
- ভাৰতবৰ্ষত BPO সেৱা প্ৰদান কৰা পাঁচটা কোম্পানীৰ নাম লিখা আৰু ইহঁতৰ মুঠ ধনৰ মানত ব্যৱসায়ৰ পৰিমাণৰ এখন সাৰণি প্ৰস্তুত কৰা।
- আজিকালি সাধাৰণতে ঘটি থকা ঘটনা সম্পৰ্কে এখন দৈনিক কাকতত ছপা হোৱা তলৰ অংশটো পঢ়া—

“এদিন ৰাতিপুৱা 7 বজাৰ কেই মিনিট আগতে গ্ৰীচমাই তাইৰ কম্পিউটাৰৰ আগত বহি হেডছেট মুকলি কৰিলে আৰু বিশিষ্ট শৈলীৰ ইংৰাজীত ক’লে, “হেল্লো, ডেনিল্লা”। কেই ছেকেণ্ডমান পিছত তাই উত্তৰ পালে— “হেল্লো গ্ৰীচমা”। দুয়ো উল্ল আলোচনা কৰিলে আৰু গ্ৰীচমাই ক’লে “আজি আমি সৰ্বনাম সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিম।” এই আলোচনা কোনো অসাধাৰণ কথা নাছিল, কিন্তু 22 বছৰীয়া গ্ৰীচমা কোচিট আৰু তাইৰ ছাত্ৰী 13 বছৰীয়া ডেনিল্লা আছিল কেলিফৰ্ণিয়াৰ মালিবুৰ তাইৰ ঘৰত। সিহঁতৰ কম্পিউটাৰৰ ষ্টীমুলেটেট হোৱাইট বোৰ্ডৰ (ইন্টাৰনেটৰ সহায়ত কম্পিউটাৰৰ লগত সংযোজিত) সহায়ত ডেনিল্লাৰ পাঠ্যপুথি আগত লৈ বিশেষ্য, বিশেষণ আৰু ক্ৰিয়াৰ জটিলতা সমূহ সহজে ভাঙি-পাতি ডেনিল্লাক গ্ৰীচমাই শিকালে। মালায়ালম ভাষা কৈ ডাঙৰ হোৱা গ্ৰীচমাই ডেনিল্লাক ইংৰাজী ব্যাকৰণ, পঠন তথা লিখন শিকাইছিল।

- এইটো কেনেকৈ সম্ভৱ হ’ল? ডেনিল্লাই কিয় নিজৰ দেশত তাইৰ পাঠ শিকিব পৰা নাছিল? কিয় ডেনিল্লাই ইংৰাজী পাঠ ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা শিকিলে, য’ত মাতৃভাষা ইংৰাজী নহয়?
- ভাৰতবৰ্ষই উদাৰীকৰণ আৰু বিশ্বৰ বজাৰ সংহতকৰণৰ পৰা উপকৃত হৈ আছে। তোমালোক এক মতনে?
- কল চেণ্টাৰসমূহৰ নিযুক্তি বৰ্তাই ৰখাটো সম্ভৱনে? কল চেণ্টাৰত কাম কৰি থকা লোকসকলে নিয়মিত আয় পাই থকাৰ বাবে কি ধৰণৰ জ্ঞান আহৰণ কৰিব লাগে?
- বহুজাতিক কোম্পানীসমূহে যদি সন্তীয়া মানৱ সম্পদৰ বাবে ভাৰতবৰ্ষৰ পৰা সেৱাৰ বহিঃউৎস গ্ৰহণ কৰে তেনেহ’লে যি দেশসমূহত এই কোম্পানীসমূহ স্থাপিত হৈছে, সেই দেশসমূহৰ লোকৰ জীৱিকাৰ ওপৰত কি প্ৰভাৱ পৰিব? আলোচনা কৰা।

তালিকা : 3.1
মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ বৃদ্ধি আৰু প্ৰধান খণ্ডসমূহ (শতাংশত)

খণ্ড	1980–1991	1992–2001	2002–2009 (দশম পৰিকল্পনাত প্ৰক্ষেপিত)
কৃষি	3.6	3.3	4.00
উদ্যোগ	7.1	6.5	9.5
সেৱা	6.7	4.2	9.10
মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন (GDP)	5.6	6.4	8.00

উৎস : দশম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনা

3.6 সংস্কাৰকালীন ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থা : এক খতিয়ান (Indian Economy During Reforms : An Assessment) :

সংস্কাৰ প্ৰক্ৰিয়া আৰম্ভ হ'বৰ প্ৰায় দুটা দশক
পাৰ হ'বলগীয়া হৈছে। এই সময়ৰ ভিতৰত
ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাৰ প্ৰদৰ্শনত আমি ভূমুকি মাৰি

চিত্ৰ 3.2 ভাৰতবৰ্ষৰ ৰপ্তানিত তথ্য প্ৰযুক্তিবিদ্যাৰ
প্ৰধান অৱদান দেখা যায়।

চাওঁহক। অৰ্থব্যৱস্থাৰ বৃদ্ধি, ইয়াৰ মুঠ ঘৰুৱা
উৎপাদনৰ (GDP) দ্বাৰা জোখা হয়। তালিকা
3.1 লৈ চোৱা। ওপৰৰ তালিকাই মুঠ ঘৰুৱা
উৎপাদনৰ বিভিন্ন সময়ত বৃদ্ধি দেখুৱাইছে। মুঠ
ঘৰুৱা উৎপাদন 1980–1991 সময়ছোৱাৰ 5.6
শতাংশৰ পৰা 1992–2001 সময়ছোৱাত 6.4
শতাংশলৈ বৃদ্ধি পাইছে। এইটোৱে
ইয়াকৈ সূচাইছে যে সংস্কাৰৰ
সময়ছোৱাত সামগ্ৰিকভাৱে মুঠ ঘৰুৱা
উৎপাদনৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ বাঢ়িছে। সংস্কাৰৰ
কালছোৱাৰ ভিতৰত কৃষি আৰু উদ্যোগ
খণ্ডৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ কমিছে যদিও
সেৱাখণ্ডত ই বৃদ্ধি পাইছে। এইটোৱে
সূচায় যে সেৱাখণ্ডৰ বৃদ্ধিয়ে
অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিক ত্বৰান্বিত কৰিছে।
দশম পাঁচবছৰীয়া পৰিকল্পনাত (2002–
2007) মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ
8 শতাংশ ধাৰ্য কৰা হৈছে। এই উচ্চ
হাৰত উপনীত হ'বলৈ হ'লে কৃষি,

উদ্যোগ আৰু সেৱাখণ্ডত যথাক্রমে 4, 9.5 আৰু 9.1 শতাংশ বৃদ্ধিৰ হাৰত উপনীত হ'ব লাগিব। কিছুমান পণ্ডিতে আশংকা প্ৰকাশ কৰিছে যে এনে উচ্চ হাৰৰ বৃদ্ধি বজাই ৰখাটো সম্ভৱ নহ'ব।

অৰ্থব্যৱস্থাৰ উন্মুক্তকৰণে প্ৰত্যক্ষ বৈদেশিক বিনিয়োগ আৰু বৈদেশিক বিনিময়ৰ উৰাল দ্ৰুতভাৱে বৃদ্ধি কৰিছে। প্ৰত্যক্ষ বৈদেশিক বিনিয়োগ আৰু সংস্থানিক বৈদেশিক বিনিয়োগ 1990-91 চনত 100 বিলিয়ন আমেৰিকান ডলাৰৰ পৰা 2003-04 চনত 150 বিলিয়ন ডলাৰলৈ বৃদ্ধি হয়। বিদেশী বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰ 1990-91 চনৰ 6 বিলিয়ন ডলাৰৰ পৰা

2004-05 চনত 125 বিলিয়ন ডলাৰলৈ বৃদ্ধি পাইছে। পৃথিৱীৰ ভিতৰত ভাৰতবৰ্ষ বৰ্তমান বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভাণ্ডাৰৰ ক্ষেত্ৰত ষষ্ঠ স্থানত আছে। সংস্কাৰৰ সময়ত ভাৰতবৰ্ষ যান-বাহনৰ অংশ, কাৰিকৰী সামগ্ৰী, তথ্য প্ৰযুক্তি ছফ্টৱেৰ আৰু বস্ত্ৰ সামগ্ৰীৰ সফল ৰপ্তানিকাৰী দেশ হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। দৰ বৃদ্ধিও নিয়ন্ত্ৰণত আছে। আনহাতে নিয়োগ, কৃষি, উদ্যোগ, আন্তঃগাঁথনিৰ উন্নতি আৰু ৰাজস্ব পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত দেশখনে সন্মুখীন হোৱা কিছুমান মৌলিক সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰাত অসমৰ্থ হোৱা বাবে সংস্কাৰ প্ৰক্ৰিয়া ব্যাপক সমালোচনাৰ সন্মুখীন হৈছে।

কৰি চোৱা : (Work These Out)

- আগৰ অধ্যায়ত তোমালোকে নিশ্চয় বিভিন্ন খণ্ডৰ লগতে কৃষিৰ ৰাজসাহায্য সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিছা। কিছুমান পণ্ডিতে যুক্তি আগবঢ়াইছে যে আন্তৰ্জাতিকভাৱে প্ৰতিযোগিতামূলক কৰি তোলাৰ বাবে কৃষিৰ ৰাজসাহায্য উঠাই দিব লাগে। তোমালোকে ইয়াক মানি ল'বানে? যদি লোৱা, তেনেহ'লে এইটো কেনেকৈ কৰিব পৰা যায়? শ্ৰেণীত আলোচনা কৰা।
- তলত দিয়া কথাখিনি পঢ়া আৰু শ্ৰেণীত আলোচনা কৰা।
বাদাম অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ এক প্ৰধান তৈলজাতীয় শস্য। মহাদেৱ অন্ধ্ৰপ্ৰদেশৰ অনন্তপুৰ জিলাৰ এজন খেতিয়ক আছিল। তেওঁ আধা একৰ মাটিত বাদাম উৎপাদন কৰিবলৈ 1500 টকা খৰচ কৰিছিল। এই খৰচৰ ভিতৰত আছিল— কেঁচা সামগ্ৰী (বীজ, সাৰ), শ্ৰম, গৰু আৰু যন্ত্ৰপাতি। গড় হিচাপে মহাদেৱে দুই কুইণ্টল বাদাম পাইছিল আৰু প্ৰতি কুইণ্টল 1000 টকাত বিক্ৰী কৰিছিল। এইদৰে মহাদেৱে খৰচ কৰিছিল 1500 টকা আৰু আয় কৰিছিল 2000 টকা। অনন্তপুৰ জিলা খৰাং পীড়িত এলেকা। অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰ সত্ত্বেও এই এলেকাত চৰকাৰে কোনো ধৰণৰ জলসিঞ্চনৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা নাছিল। বেমাৰৰ বাবে অনন্তপুৰ জিলাৰ বাদাম শস্যই সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছিল। চৰকাৰৰ নিম্ন ব্যয়ৰ বাবে গৱেষণা আৰু সম্প্ৰসাৰণৰ কামো নিম্নগামী হৈছিল। মহাদেৱ আৰু তেওঁৰ বন্ধুসকলে সমস্যাবোৰ বাবে বাবে বিভাগীয় কৰ্তৃপক্ষৰ দৃষ্টিগোচৰ কৰায়ো ব্যৰ্থ হৈছিল। বীজ আৰু সাৰৰ ওপৰত থকা ৰাজসাহায্য কম কৰাৰ ফলত মহাদেৱৰ কৃষি কাৰ্যৰ খৰচ বাঢ়ি গ'ল। আমদানিৰ প্ৰতিবন্ধক আঁতৰোৱাৰ ফলত স্থানীয় বজাৰ কম দামৰ খোৱা তেলেৰে ভৰি পৰিছিল। মহাদেৱে তেওঁৰ উৎপাদন কৰা বাদাম বজাৰত বিক্ৰী কৰিব নোৱাৰা হৈছিল। কাৰণ তেওঁ বাদাম বিক্ৰী কৰি উৎপাদনৰ খৰচখিনিও গোটাৰ পৰা নাছিল।
সংস্কাৰৰ পিছত মহাদেৱৰ নিচিনা খেতিয়কৰ উন্নতি হৈছেনে? শ্ৰেণীত আলোচনা কৰা।

বৃদ্ধি আৰু নিয়োগ : সংস্কাৰৰ সময়ছোৱাত যদিও মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদন বৃদ্ধি পাইছে। পণ্ডিতসকলে আঙুলিয়াই দিছে যে সংস্কাৰৰ ফলত GDP বৃদ্ধি পালেও দেশত পৰ্যাপ্ত পৰিমাণে নিযুক্তিৰ সুবিধা সৃষ্টি হোৱা নাই। তোমালোকে ইয়াৰ পিছৰ গোটত নিয়োগ আৰু বৃদ্ধিৰ বিভিন্ন দিশৰ মাজৰ সম্পৰ্ক অধ্যয়ন কৰিব পাৰিবা।

কৃষিত সংস্কাৰ : সংস্কাৰে কৃষিৰ কোনো হিত সাধন কৰিব নোৱৰাৰ বাবে ইয়াৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ কমি আহিল।

সংস্কাৰৰ সময়ছোৱাত কৃষিক্ষেত্ৰত ৰাজহুৱা বিনিয়োগ; বিশেষকৈ আন্তঃগাঁথনি যাৰ ভিতৰত জলসিঞ্চন, শক্তি, ৰাস্তা, বজাৰ সংযোগ আৰু গৱেষণা (যিয়ে নেকি সেউজ বিপ্লৱত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল) কমোৱা হ'ল। আনহাতে সাৰৰ ৰাজসাহায্য উঠাই দিয়াৰ বাবে উৎপাদন ব্যয় বৃদ্ধি পালে। ইয়াৰ ফলত ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তিক (Marginal) খেতিয়কসকল বেয়াকৈ ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ল। ইয়াৰ উপৰি বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনৰ কাৰ্য আৰম্ভ হোৱাৰে পৰা কৃষিক্ষেত্ৰত কেইবাটাও নীতিগত পৰিৱৰ্তন হ'ল। যেনে— কৃষিজাত সামগ্ৰীৰ আমদানি শুল্ক হ্ৰাস, ন্যূনতম সমৰ্থন মূল্য উঠাই দিয়া আৰু কৃষিজাত সামগ্ৰীসমূহৰ ওপৰত থকা পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধক উঠাই লোৱা। ইয়াৰ ফলত ভাৰতীয় খেতিয়কসকল বৰ্ধিত আন্তৰ্জাতিক প্ৰতিযোগিতাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হোৱাৰ বাবে বেয়াকৈ ক্ষতিগ্ৰস্ত হ'ল।

ইয়াৰ উপৰি কৃষিত ৰপ্তানিমুখী নীতিয়ে উৎপাদনৰ ক্ষেত্ৰত ঘৰুৱা বজাৰৰ পৰা ৰপ্তানি বজাৰলৈ কৃষকসকলক আকৰ্ষণ কৰিলে। ফলত খাদ্য-শস্য উৎপাদনৰ পৰিৱৰ্তে মুদ্ৰা অৰ্জনকাৰী

শস্য উৎপাদনত কৃষকসকলে মনোনিৱেশ কৰিলে। ই খাদ্য-শস্যৰ দামৰ ওপৰত এক হেঁচাৰ সৃষ্টি কৰিলে।

উদ্যোগত সংস্কাৰ : উদ্যোগৰ বৃদ্ধিও নিম্নগামী হ'ল। ইয়াৰ কাৰণ বহুতো। উদাহৰণস্বৰূপে, আমদানিকৃত সামগ্ৰীৰ মূল্য কম হোৱা আৰু আন্তঃগাঁথনিত উপযুক্ত বিনিয়োগ নোহোৱাৰ বাবে উদ্যোগজাত সামগ্ৰীৰ চাহিদা হ্ৰাস পাই আহিছে। গোলকীকৃত বিশ্বত উন্নত দেশৰ পৰা বৃহৎ পৰিমাণে বস্তু আৰু মূলধন অনাৰ বাবে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অৰ্থব্যৱস্থা মুকলি কৰি দিয়াৰ বাবে বাধ্য হয়। ফলত উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ উদ্যোগবোৰ আমদানিকৃত সামগ্ৰীৰ আক্ৰমণত পৰে। ঘৰুৱা উৎপাদনে আমদানিকৃত সামগ্ৰীৰ লগত প্ৰতিযোগিতা কৰিবলগীয়া হৈছে। বিনিয়োগৰ অভাৱত আন্তঃগাঁথনি ব্যৱস্থা, যেনে শক্তি যোগানৰ নিচিনা ব্যৱস্থা অযথোপযুক্ত হৈ আছে। এইদৰে দেখা যায় যে গোলকীকৰণে এনেকুৱা কিছুমান অৱস্থাৰ সৃষ্টি কৰিছে যাৰ ফলত বিদেশৰ সামগ্ৰী আৰু সেৱাই মুক্ত চলাচলৰ সুবিধা লাভ কৰিছে। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ স্থানীয় উদ্যোগ আৰু নিযুক্তিৰ সুবিধাৰ ওপৰত এক কু-প্ৰভাৱ পৰিছে।

ইয়াৰ উপৰি ভাৰতবৰ্ষৰ নিচিনা উন্নয়নশীল দেশে উন্নত দেশসমূহৰ বজাৰত উচ্চ অনা-শুল্ক (Non Tariff) বাধাৰ বাবে প্ৰৱেশ কৰিব পৰা নাই। উদাহৰণস্বৰূপে, যদিও আমাৰ দেশৰ ফালৰ পৰা কাপোৰ বোৱা সূতা আৰু বস্ত্ৰৰ পৰা কোটা আঁতৰোৱা হ'ল, আমেৰিকাই কিন্তু ভাৰত আৰু চীন দেশৰ পৰা যোৱা সূতাৰ আমদানি কোটা আঁতৰ কৰা নাই।

নিৰ্বিনিয়োগকৰণ (Disinvestment) :

চৰকাৰে প্ৰত্যেক বছৰে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগসমূহৰ নিৰ্বিনিয়োগৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে 1991-92 চনত চৰকাৰে নিৰ্বিনিয়োগৰ জৰিয়তে 2500 কোটি টকা সংগ্ৰহৰ লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। চৰকাৰে সেইবছৰত 3040 কোটি টকা সংগ্ৰহ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। 1998-99 চনত লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল 5000 কোটি টকা; কিন্তু সংগ্ৰহ হৈছিল 5400 কোটি টকা। সমালোচকসকলে আঙুলিয়াই দিছে যে ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগসমূহৰ পৰিসম্পদৰ মূল্য কমকৈ নিৰ্ধাৰণ কৰি ব্যক্তিগত খণ্ডক বিক্ৰী কৰা হৈছিল। এইটোৱে ইয়াকে বুজাইছে যে চৰকাৰৰ এই ক্ষেত্ৰত যথেষ্ট পৰিমাণে লোকচান হৈছে। ইয়াৰ উপৰি চৰকাৰে নিৰ্বিনিয়োগৰ পৰা অৰ্জন কৰা ৰাজহ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগৰ উন্নতি আৰু সামাজিক আন্তঃগাঁথনি সৃষ্টিৰ বাবে ব্যৱহাৰ নকৰি চৰকাৰী ৰাজহৰ ঘাটিৰ জোৰা মাৰিবলৈহে ব্যৱহাৰ কৰিছে।

সংস্কাৰ আৰু ৰাজস্বনীতি : অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰে বিশেষকৈ সামাজিক খণ্ডসমূহত ৰাজহুৱা ব্যয় সীমিত কৰিলে। সংস্কাৰৰ সময়ছোৱাত কৰৰ হাৰ কমাই চৰকাৰী ৰাজহ বৃদ্ধি আৰু কৰ ফাৰ্কিৰ পৰিমাণ কমোৱাৰ লক্ষ্য লোৱা হৈছিল; কিন্তু ইয়াৰ ফলত চৰকাৰী কৰ ৰাজহ বৃদ্ধি নাপালে। আকৌ সংস্কাৰৰ নীতি হিচাপে আমদানি শুল্ক হ্ৰাস কৰা বাবে ইয়াৰ জৰিয়তে সংগ্ৰহ কৰা ৰাজহৰ পৰিমাণো কমি গ'ল। বিদেশী বিনিয়োগকাৰীসকলক আকৰ্ষণ কৰাৰ বাবে কৰৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰোৎসাহ দিয়াৰ ফলত কৰ ৰাজহৰ পৰিমাণ আৰু কমি গ'ল। এইটোৱে উন্নয়নমূলক আৰু কল্যাণমূলক ব্যয়সমূহৰ ক্ষেত্ৰত এক নেতিবাচক প্ৰভাৱ পেলালে।

3.7 সামৰণি (Conclusion) :

উদাৰীকৰণ আৰু ব্যক্তিগতকৰণৰ জৰিয়তে কৰা গোলকীকৰণ প্ৰক্ৰিয়াই ভাৰতবৰ্ষ আৰু অন্যান্য দেশসমূহত ইতিবাচক ফলাফলৰ লগতে নেতিবাচক

কক্ষ 3.3 : ছিৰিছিলাৰ শোকাৱহ ঘটনা

উদাৰীকৰণ, ব্যক্তিগতকৰণ আৰু গোলকীকৰণৰ অংশ হিচাপে চৰকাৰে শক্তি খণ্ডত সংস্কাৰ আৰম্ভ কৰিছিল। এই সংস্কাৰৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰভাৱ এয়ে যে শক্তিখণ্ডৰ শুল্ক তীব্ৰভাৱে বৃদ্ধি পাইছিল। কুটাৰ আৰু ক্ষুদ্ৰ উদ্যোগত নিয়োজিত এক বৃহৎ অংশ শ্ৰমিক বিজুলী চালিত তাঁতৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। গতিকে এনে শুল্ক বৃদ্ধিয়ে এইচাম শ্ৰমিকৰ ওপৰত সংকটজনক প্ৰভাৱ পেলাইছিল। আনফালে সংস্কাৰৰ ফলত শক্তি শুল্ক বৃদ্ধি পাইছিল যদিও উৎপাদকসকলে বিজুলী চালিত তাঁতশাল উদ্যোগত উচ্চমানৰ শক্তিৰ যোগান ধৰাত ব্যৰ্থ হৈছিল। বিজুলী চালিত তাঁতশালৰ কৰ্মীসকলৰ মজুৰি নিৰ্ভৰ কৰে বস্ত্ৰ উৎপাদনৰ ওপৰত। শক্তিৰ যোগান কৰ্তন মানেই বোৱনীসকলৰ মজুৰি কৰ্তন। এইটোৱেও বোৱনীসকলৰ জীৱিকাত সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সমস্যাৰ ফলত অন্ধপ্ৰদেশৰ ছিৰিছিলা নামৰ সৰু চহৰৰ 50 জন বিজুলী চালিত তাঁতশালৰ কৰ্মীয়ে আত্মহত্যা কৰিছিল।

- শক্তি শুল্ক বঢ়াব নালাগে বুলি ভাবানে?
- বিজুলী উৎপাদন কৰা কোম্পানীসমূহৰ লাভৰ পৰিমাণ বঢ়োৱাৰ ক্ষেত্ৰত তোমালোকৰ পৰামৰ্শ কি?

ফলাফলৰো সৃষ্টি কৰিলে। পণ্ডিত কিছুমানে মত পোষণ কৰে যে গোলকীকৰণে উন্নয়নশীল দেশসমূহক বিশ্বৰ বজাৰত বৰ্ধিত প্ৰৱেশ, উচ্চ প্ৰযুক্তিবিদ্যা আহৰণ আৰু বৃহৎ উদ্যোগ স্থাপনৰ সম্ভাৱনাৰ জৰিয়তে আন্তৰ্জাতিক পৰ্যায়ত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান গ্ৰহণৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিলে।

আনহাতে, সমালোচকসকলে যুক্তি প্ৰদৰ্শন কৰে যে গোলকীকৰণ উন্নত দেশসমূহে অন্য দেশসমূহত তেওঁলোকৰ বজাৰ বিস্তাৰ কৰাৰ এক কৌশলহে মাথোন। তেওঁলোকৰ মতে দুখীয়া দেশসমূহৰ জনসাধাৰণৰ কল্যাণ আৰু অস্তিত্বৰ ক্ষেত্ৰত ই আপোচ কৰিছে। লগতে আঙুলিয়াই দিয়া হৈছে যে বজাৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত গোলকীকৰণে দেশসমূহ আৰু মানুহৰ মাজত আৰ্থিক বৈষম্য বৃদ্ধি কৰিছে।

ভাৰতীয় প্ৰেক্ষাপটত কৰা কিছুমান অধ্যয়নত

দেখা যায় যে নব্বৈৰ দশকৰ আৰম্ভণিত সৃষ্টি হোৱা সংকট আছিল ভাৰতীয় সমাজত শিপাই থকা অসমতা। এনে সংকটৰ প্ৰতি সঁহাৰি স্বৰূপে বাহ্যিকভাৱে দিয়া উপদেশাৱলীৰ ভিত্তিত চৰকাৰে আৰম্ভ কৰা গোলকীকৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াই অসমতা বৃদ্ধিহে কৰিলে। তদুপৰি এই ব্যৱস্থাই উচ্চ শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ আয় আৰু মান সম্পন্ন ভোগ্যসামগ্ৰী বৃদ্ধি কৰিলে। বৃদ্ধি মাত্ৰ কিছুমান নিৰ্বাচিত খণ্ডত যেনে— দূৰসংযোগ, বিদ্যুত, তথ্য প্ৰযুক্তিবিদ্যা, আমোদ-প্ৰমোদ, ভ্ৰমণ আৰু অতিথি সেৱা, ভূ-সম্পত্তি আৰু বাণিজ্যতহে কেন্দ্ৰীভূত হ'ল। আনফালে ভাৰতীয় অৰ্থব্যৱস্থাৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ খণ্ডসমূহ যেনে— কৃষি আৰু উদ্যোগে সিমান সমাদৰ নাপালে। অথচ এই খণ্ডসমূহে হাজাৰ হাজাৰ লোকৰ জীৱিকাৰ পথ মুকলি কৰে।

পুনৰুক্তি (Recap)

- ভাৰতবৰ্ষত আমদানিৰ তুলনাত ৰপ্তানি বৃদ্ধি নোপোৱাত বৈদেশিক বিনিময়ৰ ভঁৰাল কমি আহিছিল আৰু দেশখনে উচ্চহাৰৰ মুদ্রাস্ফীতিৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছিল। ভাৰতবৰ্ষই 1991 চনত বিত্তীয় সংকট আৰু বিশ্ব বেংক আৰু আন্তৰ্জাতিক মুদ্রা নিধিৰ হেঁচাৰ বাবে ইয়াৰ অৰ্থনৈতিক নীতিসমূহ পৰিৱৰ্তন কৰিলে।
- দেশীয় অৰ্থব্যৱস্থাত সংস্কাৰ আঁচনি ঘাইকৈ লোৱা হৈছিল— উদ্যোগ আৰু বিত্তীয় খণ্ডসমূহত। বহিঃখণ্ডৰ মূল সংস্কাৰৰ ভিতৰত আছিল বৈদেশিক বিনিময়ৰ অনিয়ন্ত্ৰণকৰণ আৰু আমদানিৰ উদাৰীকৰণ।
- ৰাজহুৱা খণ্ডৰ কাৰ্যদক্ষতা উন্নত কৰাৰ বাবে ইহঁতৰ প্ৰভাৱ কমাই, ইহঁতক ব্যক্তিগত খণ্ডলৈ মুকলি কৰি দিয়াৰ সপক্ষে জনমত হৈছিল। এইটো নিৰ্বিনিয়োগ আৰু উদাৰীকৰণ ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে কৰা হ'ল।
- গোলকীকৰণ হৈছে উদাৰীকৰণ আৰু ব্যক্তিগতকৰণৰ নীতিসমূহৰ ফলশ্ৰুতি। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে— দেশৰ অৰ্থব্যৱস্থাক বিশ্ব অৰ্থব্যৱস্থাৰ সৈতে ঐক্যবদ্ধ কৰা।
- বহিঃউৎস গ্ৰহণ এক উদীয়মান আৰ্থিক কাৰ্য।

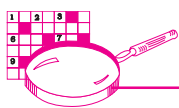
- বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনৰ উদ্দেশ্য হৈছে— বিশ্বৰ সম্পদসমূহৰ সৰ্বাধিক ব্যৱহাৰ নিশ্চিত কৰিবলৈ নিয়মভিত্তিক বাণিজ্য পদ্ধতি গঢ়ি তোলা।
- গোলকীকৰণৰ সময়ছোৱাত কৃষি আৰু উদ্যোগৰ বৃদ্ধি কমি আহিছে। কিন্তু সেৱাখণ্ডৰ বিকাশ ঘটিছে।
- গোলকীকৰণে কৃষিখণ্ডত কোনোধৰণৰ উপকাৰ সাধন কৰিব পৰা নাই। ইয়াৰ উপৰি এই খণ্ডত চৰকাৰী বিনিয়োগ কমি আহিছে।
- কম মূল্যৰ আমদানিকৃত বস্তুৰ উপস্থিতি আৰু বিনিয়োগ কমি যোৱাৰ বাবে উদ্যোগখণ্ডৰ বৃদ্ধি লেহেমীয়া হৈছে।

অনুশীলনী (Exercise)

1. ভাৰতবৰ্ষত কিয় সংস্কাৰ আৰম্ভ কৰা হৈছিল?
2. কিমান দেশ বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনৰ সদস্য?
3. ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্য কি?
4. ভাৰতীয় ৰিজাৰ্ভ বেংকে কেনেকৈ বাণিজ্যিক বেংকসমূহক নিয়ন্ত্ৰণ কৰি আছিল?
5. টকাৰ অৱমূল্যায়ন বুলিলে তুমি কি বুজা?
6. পাৰ্থক্য নিৰ্ণয় কৰা—
 - (ক) কৌশল সম্বন্ধীয় আৰু লঘু বিক্ৰী (Strategic and Minority sale)
 - (খ) দ্বিপাক্ষিক আৰু বহুপাক্ষীয় বাণিজ্য।
 - (গ) শুদ্ধ আৰু অনা-শুদ্ধ প্ৰতিবন্ধকসমূহ।
7. শুদ্ধ কিয় আৰোপ কৰা হয়?

8. পৰিমাণগত প্ৰতিবন্ধকৰ অৰ্থ কি?
9. ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনৰ যিবোৰ উদ্যোগে লাভ অৰ্জন কৰি আছে সেইবোৰক ব্যক্তিগতকৰণ কৰিব লাগে। এই মত সমৰ্থন কৰানে? কিয়?
10. বহিঃউৎস গ্ৰহণ (Outsourcing) ভাৰতবৰ্ষৰ বাবে ভাল বুলি ভাবানে? উন্নত দেশসমূহে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰিছে কিয়?
11. ভাৰতবৰ্ষত বহিঃউৎস গ্ৰহণৰ উদ্দেশ্য পূৰণৰ বাবে কিছুমান লাগতিয়াল সুবিধা আছে। এই সুবিধাসমূহ কি কি?
12. তোমালোকে ভাবানে যে চৰকাৰৰ নৱবহু কৌশল ভাৰতৰ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অধীনত থকা উদ্যোগৰ উন্নয়নত সহায়ক হৈছে? কেনেকৈ?
13. কি কি প্ৰধান কাৰণৰ বাবে সেৱাখণ্ডৰ উচ্চ বৃদ্ধি ঘটিছে?
14. সংস্কাৰ প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা কৃষিখণ্ডই প্ৰতিকূল প্ৰভাৱৰ সন্মুখীন হ'ব লগা হৈছে। কিয়?
15. সংস্কাৰৰ সময়ছোৱাত উদ্যোগখণ্ডৰ কাৰ্যক্ষমতা কিয় দুৰ্বল হৈছে?
16. সামাজিক ন্যায় আৰু কল্যাণৰ প্ৰেক্ষাপটত ভাৰতবৰ্ষৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰ সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা।

ওপৰৰ্খি কাৰ্যৰ পৰামৰ্শ (Suggested Additional Activities)

1. সিপিঠিৰ তালিকাত 1993-94 চনৰ দৰৰ ভিত্তিত মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ হাৰ দেখুওৱা হৈছে। তোমালোকৰ অৰ্থনীতিৰ পাঠ্যক্ৰমত পৰিসাংখ্যিক তথ্য উপস্থাপনৰ কৌশল সম্পৰ্কে অধ্যয়ন কৰিছা। তালিকাত দিয়া তথ্যৰ ভিত্তিত সময় ধাৰাবাহিক (Time Series) ৰেখা লেখ অংকন কৰা আৰু ব্যাখ্যা কৰা।

বছৰ	মুঠ ঘৰুৱা উৎপাদনৰ হাৰ (%)
1991-92	1.3
1992-93	5.1
1993-94	5.9
1994-95	7.3
1996-97	7.8
1997-98	4.8
1998-99	6.5
2000-01	4.4
2001-02	5.8
2002-03	4.0

- তোমালোকৰ চাৰিওফালে যদি লক্ষ্য কৰা তেতিয়া দেখিবলৈ পাবা যে ৰাজ্যিক বিদ্যুৎ পৰিষদসমূহ, বি. এছ. ই. এছ (BSES) আৰু বহুতো ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত সংগঠনে চহৰ আৰু ৰাজ্যসমূহত বিদ্যুতৰ যোগান ধৰি আছে। ব্যক্তিগত আৰু চৰকাৰী যাত্ৰীবাহী গাড়ীৰ সেৱা একেলগে ৰাস্তাসমূহত চলি আছে। এনেকুৱা উদাহৰণ অলেখ।
(ক) ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ডসমূহৰ সহায়স্থানৰ দ্বৈত পদ্ধতি সম্পৰ্কে কি ভাবা?
(খ) এই দ্বৈত পদ্ধতিৰ সুবিধা আৰু অসুবিধাসমূহ কি কি? আলোচনা কৰা।
- তোমালোকৰ মা-দেউতা আৰু ককা-দেউতা-আইতাৰ সহায়ত স্বাধীনতাৰ সময়ত ভাৰতবৰ্ষত থকা বহুজাতিক কোম্পানীসমূহৰ এখন সূচী প্ৰস্তুত কৰা। যিবিলাক এতিয়াও চলি আছে, সেইবোৰৰ বিপৰীতে (✓) এই চিন দিয়া আৰু যি বিলাকৰ বৰ্তমান অস্তিত্ব নাই, সেইবোৰৰ বিপৰীতে (x) এই চিন দিয়া। এনেকুৱা কোনো কোম্পানী আছে নে যাৰ নাম পৰিৱৰ্তন হৈছে? নতুন নাম সমূহ, দেশৰ নাম, উৎপাদনৰ প্ৰকৃতি, প্ৰতীক চিহ্ন (Logo) বিচাৰি উলিওৱা আৰু তোমালোকৰ শ্ৰেণীৰ বাবে এখন সাৰাণি প্ৰস্তুত কৰা।
- তলত উল্লেখ কৰা সমূহৰ উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়া।

উৎপাদনৰ প্ৰকৃতি	বিদেশী কোম্পানীৰ নাম
বিস্কুট	
জোতা	
কম্পিউটাৰ	
গাড়ী	
টেলিভিছন আৰু প্ৰশীতক (Refrigerator)	
মনোহাৰী	

উল্লিখিত কোম্পানীসমূহ ভাৰতবৰ্ষত 1991 চনৰ আগত আছিল নে নতুন অৰ্থনৈতিক নীতি গ্ৰহণৰ পিছত আহিছে বিচাৰ কৰা। ইয়াৰ বাবে তোমালোকৰ শিক্ষক, মা-দেউতা, ককাদেউতা-আইতা আৰু দোকানীৰ সহায় লোৱা।

5. বিশ্ব বাণিজ্য সংগঠনে পতা সভাসমূহৰ কিছু বাতৰি, বাতৰি কাকতসমূহৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰা। এই সভাত হোৱা বিতৰ্কসমূহ আলোচনা কৰা আৰু এই সংগঠনে কেনেকৈ বিশ্ব বাণিজ্য সুচল কৰিছে বিচাৰ কৰা।
6. ভাৰতবৰ্ষই বিশ্ববেংক আৰু আন্তৰ্জাতিক মুদ্রানিধিৰ আজ্ঞামতে অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰ হাতত লোৱাটো প্ৰয়োজনীয় আছিলনে? বহিৰ্বাণিজ্যৰ পৰিশোধৰ হিচাপৰ সংকট দূৰ কৰাৰ বাবে চৰকাৰৰ হাতত কোনো বিকল্প নাছিলনে? শ্ৰেণীকোঠাত আলোচনা কৰা।

প্ৰসংগ (References)

গ্ৰন্থ

- ACHARYA, S. 2003. *India's Economy: Some Issues and Answers*. Academic Foundation, New Delhi.
- ALTERNATIVE SURVEY GROUP. 2005. *Alternative Economic Survey, India 2004-05, Disequalising Growth*. Daanish Books, Delhi.
- AHLUWALIA, I.J. and I.M.D. LITTLE. 1998. *India's Economic Reforms and Development*. Oxford University Press, New Delhi.
- BARDHAN, PRANAB. 1998. *The Political Economy of Development in India*. Oxford University Press, Delhi.
- BHADURI, AMIT and DEEPAK NAYYAR. 1996. *The Intelligent Person's Guide to Liberalisation*. Penguin, Delhi.
- BHAGWATI, JAGDISH. 1992. *India in Transition: Freeing the Economy*. Oxford University Press, Delhi.
- BYRES, TERENCE J. 1997. *The State, Development Planning and Liberalisation in India*. Oxford University Press, Delhi.

- CHADHA, G.K. 1994. *Policy Perspectives in Indian Economic Development*. Har-Anand, Delhi.
- CHELLIAH, RAJA J. 1996. *Towards Sustainable Growth : Essays in Fiscal and Financial Sector Reforms in India*. Oxford University Press, Delhi.
- DEBROY, B. and RAHUL MUKHERJI (Eds.). 2004. *The Political Economy of Reforms*. Bookwell Publication, New Delhi.
- DREZE, JEAN and AMARTYA SEN. 1996. *India : Economic Development and Social Opportunity*. Oxford University Press, Delhi.
- DUTT, RUDDAR AND K.P.M. SUNDARAM. 2005. *Indian Economy*. S. Chand and Company, New Delhi.
- GUHA, ASHOK (Ed.) 1990. *Economic Liberalisation, Industrial Structure and Growth in India*. Oxford University Press, Delhi.
- JALAN, BIMAL. 1993. *India's Economic Crisis : The Way Ahead*. Oxford University Press, Delhi.
- JALAN, BIMAL. 1996. *India's Economic Policy : Preparing for the Twenty First Century*. Viking, Delhi.
- JOSHI, VIJAY and I.M.D. LITTLE. 1996. *India's Economic Reforms 1991-2001*. Oxford University Press, Delhi.
- KAPILA, UMA. 2005. *Understanding the Problems of Indian Economy*. Academic Foundation, New Delhi.
- MAHAJAN, V.S. 1994. *Indian Economy Towards 2000 A.D.* Deep & Deep, Delhi.
- PAREKH, KIRIT and RADHAKRISHNA, 2002, *India Development Report 2001-02*. Oxford University Press, New Delhi.
- RAO, C.H. HANUMANTHA. and HANS LINNEMANN. 1996. *Economic Reforms and Poverty Alleviation in India*, Sage Publication, Delhi.
- SACHS, JEFFREY D., ASHUTOSH VARSHNEY and NIRUPAM BAJPAI. 1999. *India in the Era of Economic Reforms*. Oxford University Press, New Delhi.

চৰকাৰী প্ৰতিবেদন

- Economic Survey 2005–06*. Ministry of Finance, Government of India.
- Tenth Five Year Plan 1997-2002*. Vol. 1. Government of India, Planning Commission, New Delhi.